

Літва і яе патрэбы. Нацыянальны катэхізм Літвы¹

Баляслаў Ялавецкі

Хто мы? Што нам патрэбна?
Што трэба рабіць, каб усім нам было
добра, як дзецям адной агульнай
маці-Айчыны нашай?..

Пытанне. – *Што такое Літва?*

Адказ. – Літва – гэта край, які спрадвеку насяляюць літоўцы, палякі і беларусы, а таксама латышы ў Інфлянтах. Усе яны паяднанія агульнасцю крыві, і разам утвараюць адзіную літоўскую нацыю.

Пытанне. – *Якую тэрыторыю займае Літва?*

Адказ. – Зараз Літва займае шэсць губерняў, якія ў афіцыйнай мове называюць паўночна-заходнімі губернямі. Гэта – Віленская, Ковенская, Гарадзенская, Менская, Магілёўская і Віцебская.²

Пытанне. – *Чаму гэты край завецца Літвой?*

Адказ. – Край завецца Літвой, бо літоўскія князі яшчэ ў XIII стагоддзі пачалі аб'ядноўваць тэрыторыі пазначаных шасці губерняў у адно цэлае. З таго часу і па сённяшні дзень увесь гэты край жыве агульным гістарычным лёсам, моцна звязаным з Польшчай з XIV стагоддзя.

Пытанне. – *Якую гісторыю мае гэты край?*

Адказ. – Літоўцы спрадвеку насялялі вялікую частку краю ад ніжняй Віслы да Дзвіны. У глыбі недаступных пушчаў яны жылі

¹ Перакладзена паводле: В. Ж...і [Jałowicki, Bolesław] (1907). *Litwa – jej potrzeby... Katechizm narodowy Litwy*. Wilno: Drukarnia M. Kuchty, Ulica Dworcowa, 4.

² Уласна літоўцы масава насяляюць сёння яшчэ Уладзіславаўскі, Ваўкавішскі, Марыямпальскі, Кальварыйскі і частку Сейненскага павета Сувалксай губерні, а таксама ваколіцы Палангі Курляндскай губерні. Карэнныя палякі, апрача Каралеўства Польскага, масава насяляюць Бельскі, Беластоцкі і Сакольскі паветы Гарадзенскай губерні. – *Заўвага аўтара*.

рознымі плямёнамі, былі дзікунамі і пакланяліся ідалам. Праз пэўны час літоўцы пачалі дабраахвотна яднацца ў вялікія грамады, гэта значыць ствараць нейкі ўнутраны парадак (*wewnętrzny porządek*). Ужо на пачатку XIII стагоддзя, каля 1219 года, вярхоўную ўладу ў Літве ўзяў у свае рукі Міндоўт (Міндовэ, *Mindowe*), які нават абвясціў сябе каралём Літвы.³ Транята, пляменнік Міндоўта, забіў 70-гадовага караля⁴ разам з яго двума малодшымі сынамі ў 1263 годзе. Пасля кароткачасовага панавання Траняты і Войшалка на чале Літвы стаў Віцень (*Witenes*), сын Трайдзеня.⁵ Яго пераемнікам на троне вялікага князя стаў у 1314 годзе ягоны брат Гедзімін, заснавальнік Вільні. Пасля яго на трон уступіў Альгерд, а ў 1377 годзе гаспадаром Літвы стаў Ягайла. У часы Гедзіміна і асабліва Альгерда, які кіраваў дзяржавай разам з малодшым братам Кейстутам, Літва апынулася на вяршыні магутнасці, бо ўся Беларусь і Русь⁶ разам з Кіевам увайшлі ў склад Вялікага Княства Літоўскага. Аднак літоўскі люд разам з вялікімі князямі заставаліся язычнікамі, нягледзячы на далучэнне ўсходнехрысціянскіх паводле веравызнання Беларусі і Русі, а таксама шматлікіх польскіх пасяленцаў⁷ рымска-каталіцкага веравызнання.

Адначасна з ростам магутнасці Літвы крыжакі, пачынаючы з 1230 года, стварылі на берагах Віслы і Балтыйскага мора незалежную дзяржаву, атрымаўшы перад тым ад імператара Фрыдрыха II даравальную грамату на валоданне землямі, якія Ордэн захопіць у язычнікаў. Таму пасля вынішчэння літоўскага племені прусаў самі крыжакі прынялі імя прусакоў і пачалі знішчальныя паходы на Літву, нібыта пашыраючы хрысціянскую веру. Па меры росту магутнасці Ордэна гэтыя напады станавіліся ўсё больш жажлівымі для Літвы, і калі б не Польшча, якая трымала ў напружанні крыжакоў, Літва сама

³ Да 1219 года адносіцца толькі першая згадка Міндоўта ў крыніцах, калі разам з братам Даўспрункам ён у ліку іншых “старшых князёў” Літвы падпісаў мірную дамову з Уладзіміра-Валынскім княствам. Аднаасобнай вярхоўнай улады ў Літве ці ў значнай яе частцы гэты князь дасягнуў толькі ў сярэдзіне 1230-х гадоў, а каранаванне ў 1253 годзе (верагодна, у Навагрудку). – *Заўвага навуковага рэдактара*.

⁴ Дакладная дата нараджэння Міндоўта невядомая, але мяркуецца, што гэта адбылося прыблізна ў 1195 года. Калі гэта так, то Міндоўту падчас забойства 70-ці гадоў яшчэ не было, але ён да гэтага ўзросту набліжаўся. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

⁵ Звесткі пра паходжанне князя Віцены, які быў вялікім князем літоўскім у 1295–1316 гадах, супярэчлівыя. Паводле “Хронікі зямлі Прускай” Пятра з Дусбурга, ён быў сынам князя Пукувера (інакш Лютувера), які і стаў пачынальнікам роду Гедзімінавічаў. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

⁶ Пад “Руссю” тут маецца на ўвазе тэрыторыя сучаснай Украіны. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

⁷ Тут маюцца на ўвазе перадусім асобы польскага паходжання, захопленыя князямі ВКЛ у палон падчас шматлікіх войнаў. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

не здолела б абараніцца, і яе чакаў бы лёс супляменнікаў прусаў, бо ўжо на рэштках спаленага Коўна быў збудаваны крыжацкі замак Марыенвердэр.⁸ Разумелі літоўскія князі і баяры, разумеў і вялікі князь літоўскі Ягайла са сваім стрыечным братам Вітаўтам, сынам Кейстута, што Літва можа існаваць толькі разам з Польшчай.

Для Польшчы такі саюз з Літвой таксама быў патрэбным па прычыне тых жа самых крыжакоў і жадання чужакоў атрымаць карону і руку каралевы Ядвігі. Наступствамі гэтага ўзаемнага імкнення абодвух народаў стала хрышчэнне Ягайлы ў 1386 годзе ў рымска-каталіцкую веру і прыняцця ім імя Уладзіслава II, шлюб Ягайлы з маладзенькай каралевай Польшчы, заняцце ім трона караля абодвух народаў, хрышчэнне язычніцкай Літвы ў рымска-каталіцкую веру, перадача пажыццёвай улады ў Літве і тытула вялікага князя Вітаўту і сумесны з ім разгром крыжакоў 15 ліпеня 1410 года пад Грунвальдам, які назаўсёды знішчыў магутнасць Ордэна. З 1386 года⁹ Літва і Польшча маюць адзіны гістарычны лёс. Да 1794 года¹⁰ Літва складала аўтаномную палову Польскай Рэчы Паспалітай абодвух народаў,¹¹ а пасля краху Рэчы Паспалітай аж па сённяшні дзень застаецца пад расійскім панаваннем.

Пытанне. – *Чаму палякі, літоўцы і беларусы ў Літве складаюць адзіную нацыю?*

Адказ. – Спрадвеку літоўцы былі суседзямі палякаў і беларусаў. У выніку пастаянных нападаў яны перасялілі масу захопленых насельніцтва абодвух полаў, якое потым змяшалася з літоўцамі. Літоўскія напады на Польшчу сталі асабліва частымі з 1138 года пасля смерці Баляслава III Крывавуснага* і падзелу Польшчы паміж яго сынамі. Падзеленая Польшча, да таго ж аслабленая пастаяннай грамадзянскай вайной, не магла супрацьстаяць літоўскім дружным, якія, руйнуючы польскія землі, выводзілі з іх у Літву дзясяткі тысячаў

⁸ Марыенвердэр у перакладзе з нямецкай азначае Востраў Святой Марыі. Гэты драўляны замак існаваў у XIV стагоддзі і быў знішчаны ў часы кіравання князя Вітаўта. Руіны замка да нашага часу не захаваліся і нават невядома, дзе дакладна ён знаходзіўся (хутчэй за ўсё, пры сутоку Нёмана і Віліі/Нярыса). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁹ Маецца на ўвазе дата ўступлення Ягайлы на каралеўскі трон у Польшчы пасля заключэння шлюбу з польскай каралевай Ядвігай (люты 1386 года). Фактычна ж пагадненне пра дынастычны саюз Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага было заключана 14 жніўня 1385 года шляхам падпісання акта Крэўскай уніі. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁰ Аўтар відавочна лічыць канцом існавання Рэчы Паспалітай падаўленне паўстання пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі ў лістападзе 1794 года. Пасля гэтага краіна апынулася пад іншаземнай акупацыяй і фактычна спыніла сваё існаванне, хоць фармальна яе трэці і апошні падзел быў юрыдычна аформлены толькі ў наступным, 1795 годзе. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹¹ Гл. зноску 5 да тэксту Ялавецкага “Літва, наша Айчына...”.

людзей абодвух полаў. Урэшце не засталася такога куточка Літвы, дзе б не жылі польскія палонныя.¹² Якраз гэтыя палонныя, большасць якіх складалі сяляне, сталі першымі праваднікамі культуры ў Літве. Пра масавае засяленне Літвы захопленым польскім насельніцтвам сведчыць факт, што, калі кароль Польшчы Уладзіслаў Лакетак у 1325 годзе ажаніў свайго сына Казіміра з Альдонай Гедзімінаўнай, то маладзенькая літоўская княжна прынесла ў пасагу 24 тысяч польскіх палонных, выведзеных у Літву.¹³ Аднак у перыяд Уладзіслава Лакетак літоўскія напады на Польшчу аслабелі. Лакетак быў магутным манархам і з Гедзімінам яго звязвалі больш прызныя адносіны. Такім чынам, спрадвечу польская кроў змешвалася з літоўскай і беларускай. Магчыма, што яшчэ ў часы Ягайлы ва ўсёй Літве нельга было знайсці чалавека, у венах якога не было б дадатку літоўскай, польскай або беларускай крыві.

З 1386 года, гэта значыць з моманту аб'яднання Літвы і Польшчы, хрысціянства, адукацыя і заходняя культура прыходзілі ў Літву толькі праз Польшчу і ператвараліся ў агульную польска-беларуска-літоўскую культуру. На ўсёй тэрыторыі Літвы ад Балтыйскага мора, Нарвы, Нёмана, Віліі да Дняпра, ад Дзвіны да Прыпяці панавалі адны і тыя ж звычаі і традыцыі, тая ж самая нацыянальная этыка. Нягледзячы на тое, якая мова – польская, літоўская або беларуская – гучыць пад той або іншай страхой, усе яны родныя для нас мовы, бо ў нашых венах цячэ адзіная кроў...

Пытанне. – Чаму ж, нягледзячы на агульнасць крыві, культуры і нацыянальнае адзінства, мы не маем супольнай роднай мовы?

Адказ. – Нават у такога на першы погляд цалкам аднолькавага народа, як немцы, існуюць настолькі значныя розніцы ў мове, што немцы адной правінцыі часцяком з цяжкасцю разумеюць немцаў з іншай часткі краіны. Гэтыя правінцыяналізмы захаваліся ў Нямецчыне нягледзячы на тое, што гэты народ мае добра апрацаваную і аднолькавую для ўсіх немцаў літаратурную мову. Правінцыяналізмы захаваліся пераважна сярод вясковага насельніцтва, якое стала працуе на зямлі. Гэтае насельніцтва практычна не перасякае межы сваёй правінцыі,

¹² Польскія ваеннапалонныя сапраўды ў 2-й палове XIV стагоддзя былі на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага распаўсюджанай з'явай, аднак іх некампактнае рассяленне на землях княства, абмежаваны прававы статус і патэнцыйная магчымасць уступаць у шлюбы з мясцовымі жанчынамі спрыялі хуткай асіміляцыі прадстаўнікоў гэтай этнічнай групы. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹³ Дадзеныя звесткі ўтрымліваюцца ў “Хроніцы польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсёй Русі” Мацея Стрыйкоўскага, выдадзенай у 1582 годзе. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

а для выказвання думак адносна штодзённых патрэбаў і сямейных адносін мае дастатковы запас словаў, спрадвечу прынятых суседзямі. Да апошніх кожнае новае пазычанае слова даходзіць з цяжкасцю ў параўнанні са словамі і зваротамі, распаўсюджанымі здаўна. Кожная нацыя, нават самая аднастайная, мае падобныя правінцыяналізмы. Тым болей гэта датычыць нацыяў са складанай структурай, да якіх па сутнасці належыць нацыя Літоўскай правінцыі (prowincji Litewskiej).¹⁴

Да гэтага часу ў Літве ўсеагульнай культурнай мовай была польская, якая, нягледзячы на ўжыванне ў дзяржаўных актах пэўных мясцовасцяў беларускага пісьма, спрадвечу дамінавала ў асяроддзі адукаваных колаў і сярод гараджанаў. У народзе захоўваліся літоўская, беларуская і нават польская мова, якая істотна рознілася ад свайго літаратурнага варыянту. Захаванне гэтых моваў не з'яўляецца доказам нацыянальнай і тым больш культурнай рознасці. У адных мясцовасцях польскае або беларускае насельніцтва, знаходзячыся ў сталых кантактах з літоўцамі, пераняло літоўскую мову, у другіх – літоўцы і палякі перанялі беларускую мову, а ў трэціх – беларусы і літоўцы перанялі польскую. Усё гэта вызначалася ўзаемаадносінамі насельніцтва ў дадзеную эпоху і ўмовамі побыту.

У любым выпадку ўсе тры мовы з'яўляюцца нашымі роднымі, і мы абавязаныя падтрымліваць кожную з іх, калі людзі гэтага пажадаюць. Нельга забывацца, што адукацыя народа з'яўляецца галоўнай мэтай грамадскасці, бо ўяўляе сабой падмурак дабрабыту краю і нацыі, а асновы адукацыі павінны закладацца на зразумелай народу роднай мове. Трэба, каб усе інтэлігентныя грамадзяне Літвы добра ведалі літоўскую і беларускую мовы, а ў іх хатах каб беларускія і літоўскія кнігі чыталіся нароўні з польскімі...

Пытанне. – *У якім становішчы знаходзіцца Літва сёння?*

Адказ. – Сучаснае становішча Літвы вельмі цяжкае ва ўсіх адносінах. Пасля падзення Рэчы Паспалітай загінулі таксама тыя славетныя правы для ўсёй нацыі, якія былі выпрацаваныя сумеснымі намаганнямі Літвы ды Польшчы і ўвайшлі ў Канстытуцыю 3 мая 1791 года. Былі перакрэсленыя таксама Маніфесты Тадэвуша Касцюшкі пра роўнасць усяго народу. Калі шляхта Літвы ў 1818 годзе амаль аднагалосна пажадала даць свабоду сялянам і зліквідаваць прыгон, імператар сваім

¹⁴ У Францыі баскі і брэтонцы называюць сябе французамі, нягледзячы на тое, што маюць абсалютна розныя родныя мовы. У Бельгіі называюць сябе бельгійцамі валоны, фламандцы і французы. – *Заўвага аўтара.*

указам забараніў шляхце выказаць свае меркаванні адносна прыгону. Толькі ў часы імператара Аляксандра II голас шляхты Літвы ў абарону правоў народу, першы такі голас у Расійскай дзяржаве, быў зычліва прыняты. Пасля гэтага ў 1861 годзе адбылося вызваленне сялян, аднак, нягледзячы на рэформу, у сувязі з агульнадзяржаўным ціскам стан сялянства і сёння застаецца цяжкім.

У 1905 годзе пад кіраўніцтвам генерал-губернатара Фрээз* ў Вільне працавала Камісія па справе ўвядзення земскага самакіравання ў Літве. Сярод яе сяброў былі дэпутаты ад шляхты Віленскай, Гарадзенскай і Ковенскай губерняў. Падчас абрадаў шляхта аднагалосна выказалася за ўсесаслоўныя земствы, поўную роўнасць сялян са шляхтай, адзіную сістэму падаткаабкладання коштам перанясення значнай часткі падаткаў і земскіх павіннасцяў на шляхту. Аднак праца гэтай Камісіі аказалася нявыкарыстанай.

Да 1831 года ў Вільні знаходзіўся шырока вядомы ўніверсітэт, які быў ліквідаваны ўрадам. З краёвых фондушаў і розных грамадзянскіх ахвяраванняў утрымлівалася шмат пачатковых і сярэдніх школаў, якія таксама па распараджэнні ўрада былі зліквідаваныя. А з 1863 года па сённяшні дзень увесь край знаходзіцца па-за межамі права. Сваю адміністрацыю не ведае межаў. Усё жыццё замерла... Адукацыя не развіваецца, друкаванне кніг на літоўскай і беларускай мове лацінскімі літарамі забаронена, таксама забаронены друк польскіх кніг, прыватнае навучанне караецца штрафамі і высылкай з краю. Нельга заснаваць ніводнай грамадскай арганізацыі, а тое, што некалі дазволілі, сёння ўжо зліквідавалі. Край дайшоў да поўнага заняпаду, цемра і бядота апанавалі ўсе колы грамадства. У сельскагаспадарчым краі памешчыцкія і сялянскія гаспадаркі амаль зруйнаваныя, прыватныя лясы высечаныя, азёры і рэкі засталіся без рыбы, а палі і зараснікі – без жывёлаў і птушак. Пасярод усеагульнай бядоты пануюць прысланыя чужынцы, якія пераследуюць уласныя інтарэсы і распальваюць полымя класавай і нацыянальнай барацьбы, якую не можа нейтралізаваць нават касцёл, бо шмат касцёлаў было забрана, каталіцкае духавенства пераследавалася, а праваслаўнае ператварылі ў сродак ціску і гвалту. Паўсюдны ціск аказаў фатальны ўплыў на маральны бок жыцця нацыі, справакаваў упадак духу і ўсялякай ініцыятывы. У выніку знікла супраціўленне гвалту нават там, дзе яно магло быць выніковым і ва ўмовах усеагульнага бяспраўя. Кожны сядзеў у сваёй нары і баяўся галаву навонкі высунуць, каб не развітацца з жыццём. У такім цяжкім стане быў наш край да сённяшняга дня.

Пытанне. – *Што трэба рабіць, каб край і ўся нацыя пераадолелі сучасную нядолю?*

Адказ. – Перш за ўсё мы, як грамадзяне краю, незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, нацыянальнасці, веравызнання, павінны паціснуць адзін аднаму рукі і з узаемным даверам узяцца за працу, хоць бы ў межах сучаснага заканадаўства, якое, канешне, не найлепшае, але пасля пераменаў 1904 года¹⁶ дае мажлівасць для працы грамадзяніна. Трэба помніць, што ў адзінстве нашая моц; трэба помніць, што, нягледзячы на пэўныя партыйныя разбежнасці ў поглядах на сацыяльныя праблемы, існуе шэраг агульнакраёвых і грамадзянскіх патрабаванняў, у рэалізацыі якіх аднолькава зацікаўленыя ўсе без выключэння жыхары краю, да якіх бы партый, саслоўяў і нацыянальнасцяў яны б не належалі. Трэба помніць, што без дасягнення пэўных агульных для ўсіх мэтаў не атрымаецца вырашыць ніякіх партыйных задачаў; трэба помніць, што ні партыйныя, ні сацыяльныя, ні нацыянальныя спрэчкі нічога не дадуць, калі не дасягнем таго, што з'яўляецца падмуркам існавання нацыі і развіцця краю; трэба помніць, што ў сувязі з велізарнасцю працы, неабходнай для дасягнення асноўных мэтаў, усялякае драбленне нашых сілаў і выдаткаванне энергіі на бессэнсоўную партыйную, класавую або нацыянальную барацьбу з'яўляецца злачыствам; трэба помніць, што пакуль мы не атрымаем больш шырокія правы, павінны дабівацца свайго ў межах існуючых законаў, бо гэта будзе доказам нашай палітычнай сталасці і нашага ўмення выкарыстоўваць усе магчымасці дзеля дабрабыту краю і нацыі. Будзем дабівацца больш шырокіх правоў, але перш за ўсё трэба рабіць тое, што дазваляе сучасная сітуацыя. Тым самым мы падрыхтуем глебу для ажыццяўлення новых законаў, бо і найлепшае зерне не дасць ураджаю на неўрадлівай глебе. Толькі адзінства і самаадданая праца выведуць край і нацыю з сучаснай нядолі.

Пытанне. – *Што неабходна, каб запанавала адзінства і вера ў плён сумеснай працы?*

Адказ. – Патрэбна разуменне, што дабрабыт кожнага грамадзяніна і кожнай асобнай групы трымаецца на дабрабыце ўсіх сацыяльных колаў. Бядота і жабрацтва класаў з'яўляюцца сведчаннем хваробы

¹⁶ Маецца на ўвазе выданне царскага Маніфеста ад 12 снежня 1904 года, якім прадугледжвалася ўраўнаванне сялян у правах з іншымі саслоўямі, а таксама ўтрымліваліся некаторыя іншыя нормы, скіраваныя на большую дэмакратызацыю грамадства Расійскай імперыі. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

сацыяльнага арганізму, нягледзячы на відавочны дабрабыт асобных групаў і асобных людзей, якія ў кожную хвіліну могуць быць зацягнутыя ў бездань навакольнага асяроддзя і згінуць у ёй без следу, як гінуць жыхары палацаў, калі ў суседніх вясковых хатах выбухне эпідэмія. Добрым шляхам карыстаецца кожны, а па дрэнным нават паездка ў найлепшай карэце становіцца невыноснай і пагражае падарожніку катастрофай, нават больш страшнай, чым у выпадку, калі б ён ехаў у сялянскім возе. Распаўсюджванне культурных патрэбаў аблягчае жыццё для ўсіх і паступова прыводзіць да таго, што і сродкі задавальнення гэтых патрэбаў становяцца больш даступнымі... Падобнае адбываецца ва ўсім! Асобны чалавек, асобная сацыяльная група не шмат здолеюць зрабіць, але калі за працу бярэцца ўся супольнасць, то пры мінімальным намаганнях у самы кароткі час робіцца тое, чаго не дамагліся б першыя пры найвялікшай энергіі за некалькі гадоў; бо толькі ў адзінстве – моц.

Пытанне. – *Што неабходна, каб грамадская праца давала плён?*

Адказ. – Патрэбна ўсведамленне мэты, а яно з’яўляецца вынікам разумення таго, што было раней, што адбываецца сёння, што будзе заўтра. Галоўнай мэтай з’яўляецца найвышэйшы ўздым дабрабыту ўсяго краю і шчасце ўсяго народа. Гэта мэта вельмі аддаленая, і сёння мы не маем ніякіх дадзеных, каб сказаць, як будзе выглядаць Літва праз 100 або хоць 50 гадоў. Будучыня залежыць не толькі ад нас, але і ад знешніх уплываў. Аднак канчатковая мэта павінна ўвесь час асвятляць шлях, якім мы ідзем. А шляхі трэба выбіраць такія, каб не зваліцца ў бездань, якую нашыя ворагі могуць для нас выкапаць. Апроч мэты-ідэалу, мы павінны бачыць перад сабой шляхі да вырашэння такіх бліжэйшых задачаў, якія рэальна могуць быць рэалізаванымі. Нельга на першы план ставіць утапічныя дактрыны, бо яны, як багна, могуць надоўга затрымаць у таптанні на адным месцы і нават пазбавіць нас нашых дасягненняў. Нельга пераймаць недавер люду да адукаваных і больш багатых класаў, бо шматгадовая дзяржаўная няволя ўжо прызвычаіла да гэтага. Гэты недавер знікне, калі адукаваныя маёмасныя класы замест бяздзейнасці зоймуцца працай не дзеля вузкіх сацыяльных інтарэсаў, але ўсведамляючы сваю грамадскую місію і маючы глыбокае перакананне, што кожны адпаведна таму, якім капіталам, зямлёй або маёмасцю ён валодае, прынясе як ахвяру на грамадскі алтар пэўны адсотак грашыма або працай. На гэтым алтары грош удавы будзе роўны сотні рублёў багатага чалавека, а гадзіна працы замяніць

грашовыя выплаты... Калі такая праца пачнецца, калі ахвярнасьць стане відавочнай, то людзі адзін за другім пачнуць далучацца да гэтай справы, пакуль усе не будуць ёй захопленыя.

Наш люд – гэта не дзікуны. Ён мае глыбока ўкаранёную агульную з намі мараль і этыку, якія ў ім назапашваліся стагоддзямі і захоўваюцца сёння ў форме (патэнцыйнай) недатыкальнага запасу. Не хапае толькі агенчыка асветы, каб назапашаная энергія выбухнула, і гэты люд і звонку выглядаў высокакультурным, усведамляў свае правы і абавязкі. Пачнем грамадскую працу, пачнем яе самааддана, і хутка знікне недавер. А люд разам з намі будзе давяраць свой лёс тым, хто найболей будзе гэтага варты.

Пытанне. – *Што павінна ўключыць праграма грамадскай працы?*

Адказ. – Гэтая праграма, у першую чаргу, павінна ахопліваць усе бакі сацыяльнага ладу Літвы, які, паводле нашага меркавання, можа быць збудаваны на падмурку Маніфеста 17 кастрычніка 1905 года¹⁶ і далейшага развіцця канстытуцыйных прынцыпаў, каб найбольш адпавядаць патрэбам краю і духу нашага народа. Гэтая праграма можа быць рэалізаваная толькі праз адпаведнае заканадаўства Дзяржаўнай думы і Дзяржаўнай рады,¹⁷ што дзеля яе эфектыўнасці патрабуе пэўнага часу. Гэта, аднак, не павінна стрымліваць нашу працу, якая будзе грунтавацца на існуючых правах і маніфестах, а таксама ўказах аб пашырэнні свабоды, як ужо адзначалася. Без гэтай папярэдняй працы праграма ва ўсім сваім аб'ёме не можа быць эфектыўна рэалізаванай.

Пытанне. – *Якая адміністрацыйная арганізацыя найболей адпавядае сёння Літве?*

Адказ. – З улікам таго, што шэсць губерняў, якія ўтвараюць Літву і носяць афіцыйную назву “паўночна-заходніх”, спрадвеку аб’яднаныя сумеснай гісторыяй, звычаямі і адзінствам прававых і гаспадарчых адносін, яны павінны ўтвараць адзіную непадзельную Літоўскую правінцыю з шырокім самакіраваннем мясцовымі справамі ў Вільні, а для спраў агульнадзяржаўных мець прадстаўніцтва ў Дзяржаўнай

¹⁶ 17 кастрычніка 1905 года імператар Мікалай II выдаў Маніфест аб удасканаленні дзяржаўнага кіравання, які прадугледжаў размеркаванне перад гэтым аднаасобнага заканадаўчага права манарха паміж імператарам і прадстаўнічым органам – Дзяржаўнай думай. Тым самым у Расіі фактычна ствараўся паўнаўладны парламент. Акрамя таго, Маніфест абвешчаў розныя палітычныя правы і свабоды, такія як свабода сумлення, свабода слова, свабода сходаў і свабода саюзаў. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁷ Дзяржаўная рада (рас. Государственный совет) – у 1906–1917 гадах верхняя палата заканадаўчай установы Расійскай імперыі. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

думе і Дзяржаўнай радзе, абранае на падставе агульнадзяржаўных палажэнняў. Кампетэнцыя самакіравання Літоўскай правінцыі, адносіны да адміністрацыйных уладаў дзяржавы павінны быць акрэсленыя і гарантаваныя дзяржаўным заканадаўствам. Апроч *цэнтральнага самакіравання* Літоўскай правінцыі павінна існаваць *акруговае самакіраванне* для некалькіх паветаў, звязаных паміж сабой (наколькі гэта магчыма) агульнасцю народнай мовы і, нарэшце, павінна быць *гміннае самакіраванне* на падставе ўсесаслоўнай гміны. Толькі цэнтральнае самакіраванне ўсёй Літоўскай правінцыі можа стварыць адпаведныя інстытуты, якіх не можа даць сучаснае расійскае губернскае самакіраванне ў цэнтральных губернях, напрыклад: універсітэт, вышэйшыя навучальныя ўстановы іншых катэгорый, краёвы адзел рэгулявання землекарыстання, банкі для правядзення парцэляцыі, меліяратыўныя банкі ды іншае. Паміж цэнтральным і гмінным самакіраваннем, паводле нашага меркавання, павінна знаходзіцца вышэйназванае акруговае самакіраванне, якое ахоплівала б каля чвэрці тэрыторыі існых губерняў.

Пытанне. – *Якое выбарчае заканадаўства з'яўляецца пажаданым для самакіравання?*

Адказ. – Удзел у выбарах павінен быць усеагульны, бессаслоўны, прыведзены ў адпаведнасць з нормай выплачаных падаткаў і павіннасцяў.

Пытанне. – *Якім павінна быць падатковае заканадаўства?*

Адказ. – Падаткаабкладанне і ўсе павіннасці павінны быць размеркаваныя ў адпаведнасці з колькасцю зямлі і яе коштам, прыбыткам з нерухамай маёмасці, прыбыткам з капіталаў і ўсялякіх прадпрыемстваў незалежна ад саслоўнай прыналежнасці. Але такім чынам, каб падаткі і павіннасці найменш абцяжарвалі людзей, якія не маюць маёмасці.

Пытанне. – *Якія грамадзянскія правы найбольш патрэбныя ў Літве?*

Адказ. – Роўнасць усіх веравызнанняў, а таксама поўная свабода для ўсіх веравызнанняў і сумлення. Роўнасць у грамадзянскіх правах усіх, незалежна ад нацыянальнасці, веравызнання і полу; роўнасць саслоўяў; свабода слова, друку, сходаў, саюзаў і арганізацый; свабода заняткаў і месцазнаходжання; гарантыя грамадзянскай свабоды, гэта значыць недатыкальнасць асобы і жылля без рашэння суда; незалежнасць суда ад адміністрацыйных уладаў.

Пытанне. – *Што неабходна для народа (нацыі)?*

Адказ. – Школы павінны быць перададзены самакіраванню; мовай выкладання ў пачатковай, сярэдняй і вышэйшай школе павінна быць мова, якой будзе патрабаваць мясцовае насельніцтва; пачатковая адукацыя павінна быць усеагульная, усесаслоўная і абавязковая. Апроч таго, кожная нацыя павінна мець права заснавання ўласных школ. У Вільні павінен быць універсітэт і незалежна ад яго ў Вільні або ў іншых гарадах Літвы павінны быць політэхнічны і аграрнамічны інстытуты, а таксама ніжэйшыя і сярэднія прафесійныя школы, у першую чаргу, сельскагаспадарчыя.

Пытанне. – *Наколькі неабходна вывучэнне і добрае веданне дзяржаўнай расійскай мовы?*

Адказ. – Вывучэнне расійскай мовы ў сярэдніх і вышэйшых школах, безумоўна, неабходнае, таксама як і вывучэнне гісторыі і геаграфіі Расіі.

Пытанне. – *Ці павінна існаваць поўная свабода заснавання грамадскіх інстытутаў?*

Адказ. – Усе, незалежна ад нацыянальнасці і веравызнання, павінны мець права заснавання ўласных грамадскіх, культурных, спартыўных і клубных інстытутаў, свабодных ад любых абмежаванняў.

Пытанне. – *Ці павінны краёўцы мець права першыства ў органах самакіравання і ў дзяржаўных установах, а таксама права карыстання краёвымі мовамі?*

Адказ. – Ва ўсіх органах самакіравання, у дзяржаўных установах, а таксама ў судзе краёўцы павінны мець першыства, а краёвыя мовы – польская, літоўская і беларуская – павінны мець належныя ім правы.

Пытанне. – *Як найлепей можна вырашыць аграрнае пытанне?*

Адказ. – Трэба прызнаць, што насельніцтва краю пастаянна павялічваецца, што прамысловасць застаецца на нізкім узроўні, а гэта значыць, што лішак насельніцтва не знаходзіць сабе занятку па-за межамі сельскай гаспадаркі або адпраўляецца ў эміграцыю. Неабходна распрацаваць праект такога гаспадарчага развіцця, якое б цалкам адпавядала патрэбам насельніцтва нашага краю. Вопыт Заходняй Еўропы сведчыць пра неабходнасць паступовага драблення зямельнай уласнасці на невялікія гаспадаркі. Мы не павінны закрываць на гэта вочы, а цалкам свядома пачаць працу над урэгуляваннем паступовага пераходу вялікіх зямельных абшараў у рукі вясковага насельніцтва, а менавіта сялян, дробнай шляхты ды іншых падобных катэгорый, даючы ім пры гэтым усё, што можа паспрыяць паляпшэнню стану зямельных угоддзяў і найбольш эфектыўна выкарыстаць эканамічныя

ўмовы для развіцця дробнай прамысловасці. Аграрная праблема ў Літве павінна вырашацца органамі самакіравання эвалюцыйным шляхам у кірунку агульнай камасацыі¹⁸ надзелаў і павелічэння колькасна невялікіх, але моцных гаспадарак праз паступовае набыццё іх уладальнікамі новых угоддзяў і парцэляцыю;¹⁹ праз выдзяленне ўсялякага крэдыту; развіццё кааперацыі; падрыхтоўку адпаведных інструктараў; ліквідацыю любых абмежаванняў, якія не дазваляюць селяніну свабодна карыстацца сваёй уласнасцю; праз урэгуляванне права ўласнасці як для буйных, так і для дробных землеўласнікаў; абавязковую ліквідацыю церазпалосіцы і сервігутаў з правам (у пэўных выпадках) прымусявага адчужэння земляў у адпаведных памерах за аплату паводле яе рэальнага кошту, пры гэтым, аднак, каб не парушыць сістэму гаспадаркі дадзенага фальварка або вёскі. Скарбовыя, апанажныя²⁰ і прыватныя землі, набытыя праз сялянскі банк, органы самакіравання аддадуць пад распарцэляцыю выключна для патрэбаў мясцовага насельніцтва, гэта значыць для насельніцтва Літоўскай правінцыі.

Пытанне. – *Што неабходна зрабіць для сельскагаспадарчых рабочых і рабочых фабрычнай прамысловасці?*

Адказ. – Для сельскагаспадарчых рабочых і рабочых фабрычнай прамысловасці павінны быць распрацаваныя спецыяльныя статуты і створаны спецыяльныя інстытуты, якія забяспечаць побыт рабочых і іх сем'яў і будуць ствараць падмурак для культурнага і гаспадарчага развіцця масаў. Таксама неабходна стварэнне інстытутаў, якія б разбіралі спрэчкі паміж працадаўцамі і працаўнікамі.

Пытанне. – *Як трэба ставіцца да пастаянных жыхароў краю рускай нацыянальнасці ды іншых нацыянальнасцяў у Літве?*

Адказ. – Стаўленне да пастаянных жыхароў краю рускай нацыянальнасці ды іншых нацыянальнасцяў павінна быць цалкам братэрскім, як да нашых суграмадзянаў, якія ва ўсіх грамадскіх справах працуюць разам з намі для добра краю.

Пытанне. – *Як трэба ставіцца да габрэяў?*

¹⁸ Пра камасацыю гл. спасылку 3 да тэксту Канстанцыі Скірмунт "Навошта Краёвая партыя патрэбная Літве і Беларусі?" – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁹ Парцэляцыя – падзел буйных зямельных участкаў на больш дробныя і перадача іх ва ўжыванне індыўідуальным уладальнікам за выкуп. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

²⁰ Тут маецца на ўвазе частка спадчынных зямельных уладанняў, якая адмыслова прызначалася на ўтрыманне таго ці іншага прадстаўніка шляхецкага роду. Слова "апанаж" паходзіць ад фр. *apanage* – "удзел". – *Заўвага навуковага рэдактара.*

Адказ. – Прызнаем габрэяў раўнапраўнымі суграмадзянамі і будзем імкнуцца жыць з імі ў братэрскай згодзе настолькі, наколькі яны самі захочуць застацца актыўнымі грамадзянамі нашага краю і будуць прымаць шчыры ўдзел у грамадскай працы. Не хочам, каб наш край стаў для габрэяў зямлёй выгнання, і дзеля таго жадаем адмены рысы габрэйскай аселасці і магчымасці жыць на тэрыторыі ўсёй дзяржавы.

Пытанне. – *Шторабіць, калі не атрымаем лепшага заканадаўства?*

Адказ. – Перш за ўсё трэба даць адукацыю нашым дзецям, бо адукацыя – гэта падмурак усяго. Хто можа, няхай вучыць дзяцей у сваёй хаце. Будзем збірацца сем'ямі і вучыць дзяцей сумесна. Будзем засноўваць школы паўсюдна, дзе гэта магчыма, выкарыстоўваць асветніцкія арганізацыі і падтрымліваць іх па меры магчымасці. Будзем ствараць сельскагаспадарчыя і спажывецкія гурткі, асветніцкія таварыствы, ашчадна-крэдытныя касы, суполкі малочнікаў і гандляроў ды інш. Не адкладаючы, трэба рабіць усё, што можна, дзеля ўрэгулявання аграрных адносін. Пры гэтым трэба выкарыстоўваць існуючыя павятовыя камітэты па ўрэгуляванні зямельных уладанняў. Калі штодня хоць на кропельку нечага прыбудзе, то праз год шмат што будзе зроблена. Трэба вывучаць тыя правы, якія мы маем, і карыстацца імі, каб не саступаць бяспраўю. Адмовімся ад усялякай раскошы, бо на гэта не маем сродкаў, аднак не будзем іх шкадаваць на ўсё, што спрыяе развіццю асветы, што ўмацоўвае мараль і дух, уздымае асабісты і агульны дабрабыт. Трэба прызвычаіцца да парадку і да пастаяннай працы. Нельга губляць час. З усяго гэтага іншае будзе выходзіць, як нітка з катушкі... і хутка наступіць агульнае паразуменне, а Бог будзе спрыяць нашай працы.